

Ο “ΔΩΔΕΚΑΛΟΓΟΣ ΤΟΥ ΓΥΦΤΟΥ,”

(‘Ο Β’ τόμος τῆς μελέτης: «‘Ο Παλαμᾶς καὶ ἡ Ἐποχὴ του» — Συνέχεια σ’).

VII.—«Τὸ Πανηγύρι τῆς Κακάβας», τι-
τλοφορεῖ καὶ ἀποτελεῖ τὸ περιεχόμενον
τοῦ ΕΒΔΟΜΟΥ ΛΟΓΟΥ. Τί εἶναι τὸ πανηγύ-
ρι τοῦτο καὶ τί ἡ Κακάβα μᾶς δια-
φωτίζει ὁ Πασπάτης στὴ γνωστὴ του ἔ-
ρευνα πού τόσο μελέτησε κι ἀπ’ ὅπου τό-
σα ἀντλησε ὁ Παλαμᾶς. Νομίζω χρήσιμο,
γιὰ ν’ ἀπαλλάξω τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ τὴν
ἀνάγκη τῆς προσφυγῆς στὰ κείμενα ἀν-
θάθελε νὰ ἔχει μιὰ πληρέστερη ἀντίληψη
γιὰ τὸ ἔθιμό τοῦτο τῶν Γύφτων, νὰ μετα-
φέρω κ’ ἐγώ, μιμούμενος τὸν Συκουτρῆν,
τὰ ὅσα ἀναφέρει σχετικά μὲ τὸ πανηγύρι
τοῦτο ὁ Πασπάτης. Ἐκτὸς ἀπὸ τὸ λαο-
γραφικὸ τῆς ἐνδιαφέρον ἢ περικοπὴ μᾶς
δείχνει συνάμα καὶ μὲ τί μαστορικὸ τρόπο ὁ
Παλαμᾶς ἐκμεταλλεύθηκε ποιητικὰ τίς Ι-
στορικές αὐτὲς πληροφορίες γιὰ νὰ δώσῃ
τὸ ἠθογραφικὸ περίγραμμά τοῦ Ἐβδομου
Λόγου. Γράφει, λοιπόν, ὁ Πασπάτης:

«Κατὰ τοὺς μῆνας τῆς ἀνοιξεως, ὄ-
ταν οἱ Γύφτοι ἔχουν ἤδη ἐγκαταλείψει
τοὺς τόπους τῆς παραχειμάσεως, ὀρίζουν,
μεταξὺ τῶν συνάντησιν εἰς τὸ μέσον ἐ-
νὸς λιβαδιοῦ χλοεροῦ, πλησίον μιᾶς πη-
γῆς. Ἐκεῖ πανηγυρίζουν μακρὰν τῶν Ἑλ-
λήνων καὶ τῶν Τούρκων, τὴν μόνην ἑορ-
τὴν πού ἀνήκει ἀποκλειστικῶς εἰς τὴν
φυλὴν των, τὸ Κακκανᾶ, τὴν ἑορτὴν δη-
λαδὴ τῶν λεβήτων. Ἐπὶ τρεῖς κατὰ συνέ-
χειαν ἡμέρας, οἱ νομάδες οὗτοι παραδί-
δονται εἰς τὸ μέσον τῶν σκηνῶν εἰς συμ-
πόσια καὶ διασκεδάσεις, εἰς χοροὺς καὶ
τραγούδια. Κάθε Γύφτος εἶν’ ὑποχρεω-
μένος νὰ σφάξῃ ἕν’ ἀρνὶ καὶ νὰ καλέσῃ
τοὺς περαστικούς εἰς τὸ τραπέζι του,
πού εἶν’ ἀνθοστόλιστον καὶ ἐφωδιασμέ-
νον ἀφθόνως μὲ κρασιά. Κάθε δίκη καὶ
κάθε διαφορὰ ἀπηγορεύοντο αὐστηρῶς
καθ’ ὅλην τὴν διάρκειαν τῆς ἑορτῆς, Ὁ
χορὸς, αἱ κραυγαί, τὰ τραγούδια εἶναι ἡ
μόνη των ἀπασχόλησις. Εἰς τὸ τέλος τῶν
τριῶν αὐτῶν ἡμερῶν ἐπλήρωναν τὸν ἐ-
τήσιον φόρον των εἰς τὸν Tcheribachi
(τὸν ὠρισμένον ὑπὸ τῆς τουρκικῆς κυβερ-
νήσεως πρὸς εἰσπραξίαν τῶν φόρων), ἐ-
κονόνιζον τὰς ἐπιδίκους ὑποθέσεις των
καὶ ἔφευγαν διὰ νὰ γυρίσουν τὴν χώραν
μὲ τὰς σκηνὰς καὶ τὰ ὑποζύγια των. Ἡ
ἑορτὴ αὐτὴ τῆς ὁποίας καὶ τ’ ὄνομα ἀκό-

μη ἀγνοοῦν πολλοὶ ἐκ τῶν ἐδραίως ἐγ-
κατεστημένων, ἀρχίζει νὰ περιπίπτῃ εἰς
ἀχρησίαν μεταξὺ τῶν νομάδων τῶν πε-
ριχώρων τῆς Κωνσταντινουπόλεως, ἀφό-
του ἢ εἰσπραξίς τοῦ φόρου γίνεται κατὰ
διάφορον τρόπον ὑπὸ τῶν κυβερνητικῶν
ὀργάνων. Πολλοὶ μάλιστα ἰσχυρίζονται
ὅτι ἡ Κακκάβα ἐθεσπίσθη ὑπὸ τοῦ Tche-
ribachi διὰ νὰ εἰσπράττῃ οὗτος καλύτερα
καὶ ἀνετώτερα τὸν φόρον. Ἐν τούτοις ἡ
ἑορτὴ αὐτὴ συνεχίζεται ἀκόμη εἰς πολλὰ
μέρη τῆς Θράκης κανεὶς δὲ ἀξιωματικὸς
δὲν ἐπεμβαίνει διὰ νὰ διακόψῃ τὰς δια-
σκεδάσεις των. Ἡ Κακκάβα ἀρχίζει τὴν
ἡμέραν τοῦ Ἁγ. Γεωργίου (π. ἡ.) εἰς τὰ
νότια μέρη τῆς Θράκης, ἀργότερα δὲ εἰς
τὰ βορειότερα. Συχνὰ ἡ ἑορτὴ πανηγυ-
ρίζεται ἀπὸ μερικὰς μόνον οἰκογενείας
ἄλλοτε δὲ μὲς ἔβλεπε κανεὶς ἑκατοντάδας
σκηνῶν.»

«Εἰς τὸ Πανηγύρι τῆς Κακάβας ὀλοκλη-
ρῶνεται ἡ γυφτοποίησις—ἄς μοῦ ἐπιτρα-
πῆ ἢ ἔκφρασις—τοῦ Γύφτου»—γράφει στὴν
ἀνάλυσή του ὁ Συκουτρῆς¹—καὶ ἡ φράσις
τούτη μᾶς δείχνει σὲ τί σφαιερὰ συμπε-
ράσματα μπορεῖ νὰ ὀδηγήσῃ μιὰ σφαιρὴ
ἐρμηνεία πού ζητεῖ ν’ ἀνεύρῃ μυθικὴν ἐ-
νότητα ἐκεῖ πού τὸ ποίημα καὶ μὲ τὴν Ι-
δια τὴν ἀρχιτεκτονικὴν του συγκρότησιν ἄλ-
λὰ καὶ μὲ τὴν ἀπειθάρχητη λυρικὴν του ἔκ-
ρηξη ρευστοποιεῖ κάθε ἀπόπειρα γιὰ τὸν
ἐκβιασμὸ μιᾶς τέτοιας ἐνότητος, ἐνῶ ἐξ
ἄλλου ἢ ἐρμηνεία παραμελεῖ ὀλότελα τὴ
δίδυμὴν ὑπόστασιν τοῦ Γύφτου. Ἡ λέξις «ὀλο-
κληρῶνεται» ὑποδηλώνει ἕνα προηγούμενον
στάδιον προοδευτικῶν ἐξελίξεων τοῦ ἥρωα
πού ξεκινᾶ σὰν ἐλεύθερος καὶ ἐλάχιστον
σύμφωνος μὲ τὴ φύσιν τῆς φυλῆς του Γύ-
φτος γιὰ ν’ ἀνέβῃ κλιμακωτὰ τοὺς ἀναβα-
θμούς τῆς ὀλοκληρωτικῆς ταύτισής του
μὲ τὴν οὐσίαν τῆς γυφτουρίας. Ὅμως, ἀν
θελήσουμε νὰ ἰδοῦμε τοὺς Λόγους τοῦ
ποιήματος σὰν σταθμούς μιᾶς συνεποῦς
ἐξελίξεως, ὅπως θὰ τὸ ζητοῦσε ἡ προϋπό-
θεσις τῆς μυθικῆς ἐνότητος, θὰ ἐβλέπαμε
μᾶλλον μιάν «ἀπογυφτοποίησιν»—ἄς ἐπι-
τραπῆ καὶ σὲ μένα ἡ λέξις— τοῦ Γύφτου.

1. Ὁ. π. σελ. 490.

Ὁ Γύφτος ἐκφράζοντας, μᾶλλον, καθὼς εἶπαμε, καθὼς τὸ θέλει καὶ καθὼς τὸ δείχνει ὁ Ποιητής, τὴν ἐνδόμυχη ἀντίδραση τοῦ δημιουργοῦ του, σὲ σκοπία ὑψωμένου ἔμπρὸς στὸ θέαμα τοῦ κόσμου,—κόσμου ἱστορικά θεωρημένου μὲ τὶς ὑπεριστορικές προεκτάσεις,—σιγά σιγά, ἀλλοιώνεται. Ἀπὸ πρόσωπο μυθικό, δηλαδή ἀπὸ ἀντικειμενικὸ καλλιτεχνικὸ δημιούργημα ποὺ συντηρεῖ στὴ μορφή του τοὺς φυσικοὺς νόμους ποὺ τὸ διέπουν—ὅπως συμβαίνει μὲ ὅλα τὰ δημιουργήματα τῆς φαντασίας, ὅταν ἀντλοῦνται ἀπὸ τὸν ὑπάρκτο κόσμο ὁπότε πρέπει νὰ συγκεντρώνουν τὰ στοιχεῖα τῆς πειστικότητάς τους — μετασηματίζεται καὶ παίρνει ὅλοένα τὰ ἠθικά καὶ συναισθηματικὰ γνωρίσματα τοῦ δημιουργοῦ του. Αὐτὴ τὴν προοδευτικὴ ἐξέλιξη τὴν εἶδαμε ὡς τὴν ὥρα ἀπὸ τὸν Πρῶτο Λόγο ἕως τὸν Ἑχτο. Ἰδίως στοὺς τρεῖς τελευταίους, στοὺς IV, V καὶ VI δὲ μιλεῖ τόσο ὁ Γύφτος ὅσο μιλεῖ ὁ Παλαμᾶς καὶ ἐκφράζει—ἔδῳ μὲ περισσότερὴ βιαιότητα γιὰ τὴ βοήθει ἢ ἀνυπόταχτη φύση τοῦ προτύπου του¹ — ἰδέες καὶ ἀντιδράσεις ποὺ τὶς εἶδαμε ἤδη ν' ἀπηχοῦνται μὲ ἀρκετὴ ὁμοιότητα σὲ ὠρισμένα τραγούδια τῆς «Ἀσάλευτης Ζωῆς». Ὁμοῦς ὁ «Δωδεκάλογος», εἶναι μονάχα δώδεκα λυρικές κραυγές, διεπόμενες ἀπὸ ἐνιαία στάση τοῦ πνεύματος ἀπέναντι προβλημάτων καὶ φαινομένων τῆς ἐθνικῆς ζωῆς, μὲ τὶς ἀναπόφευχτες κλιμακώσεις καὶ μὲ τὶς φυσικὲς ἀντιφάσεις, γιὰ τὸ λυρικὸ τοῦτο ποίημα δὲν πειθαρχεῖ σὲ ἀποκρυσταλλωμένη κοσμοθεωρία ἀλλὰ στὸ αἶσθημα μόνον ποὺ ρυθμίζει τὴν ἐντασὴ του ἀνάλογα μὲ τὸ ὕλικό ποὺ τοῦ χρησιμεύει γι' ἀνακλαστικὸ του κάτοπτρο. Ἐξ ἄλλου ὁ ποιητής, ἀνλησμονεῖ συχνά ὅτι «ποιεῖ μῦθον», δὲν λησμονεῖ πῶς ὁ ἥρωάς του, ἐκτὸς ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ του ὑπόσταση, ἔχει καὶ ὑπόσταση μυθική, καὶ τὰ στοιχεῖα ποὺ πρόσφερε ὁ Πασπάτης γιὰ τοὺς Γύφτους ἦσαν ἀρκετὰ ἐλκυστικὰ γιὰ ἓνα δεξιοτέχνη τῆς εἰκόνας καὶ τοῦ στίχου ὅπως ὁ Παλαμᾶς. Ἄν πιστεύαμε στὴ μυθικὴ ἐνότητα τοῦ «Δωδεκάλογου» θὰ ἔπρεπε νὰ δικαιολογήσουμε τὴ χρονικὴ παλινδρόμηση ποὺ ἐμφανίζει τὸ ποίημα καὶ ὁ «μῦθος» στὸ «Πανηγύρι τῆς Κακάβας». Ἀλλὰ τὴ μυθικὴ αὐτὴ ἐνότητα, ὅπως ἐξήγησα καὶ πρωτῆτερα, ἐγὼ δὲν τὴ βλέπω καὶ ὁ Λόγος αὐτός, ὅπως ἄλλωστε κι ὁ ἐπόμενος, εἶναι

1. Ἄδικα δὲ λέει ὁ Παλαμᾶς στὸν Πρόλογο τοῦ «Δωδεκάλογου» — θυμίζω τὰ λόγια του : — «Πρόφαση κι ἀφορμὴ τὸν ἠῶρα τὸ γύφτο γιὰ νὰ ξεχύσω μὲ κείνον, μέσα σ' ἓνα τύπο ταιριαστό μὲ τὴν ψυχὴ μου, τὶς λαχτάρεις μου τὶς διανοητικές· γιὰ νὰ ξαναπῶ κ' ἐγὼ τὴ συγκίνηση τοῦ ἀνθρώπου—κι ἄς εἶναι ἀδύνατη ἢ φωνὴ μου—μπροστὰ σὲ κάποια προβλήματα τῆς ζωῆς, τὴν ὑποταγὴ του ἢ τὴν ἐναντίωση· τὴ συγκίνηση τοῦ πολίτη καὶ τοῦ μελετητῆ μπροστὰ σὲ κάποια ἐπεισόδια τῆς ἱστορίας τοῦ ἔθνους του...»

πρόσθετα ἐπιχειρήματα στὴν ἀποψή μου. Κινημένος ἀπὸ τὴν ἴδια διάθεση ψυχῆς, ἐκφράζοντας τὴν ἴδιαν ἀντίδραση, ὁ Ἑβδομος Λόγος δὲν παύει ἀπὸ τοῦ νὰ εἶναι ἀνεξάρτητος καθ' ὅσον ἀφορᾷ τὴν μυθικὴν ἀνέλιξη τοῦ ποιήματος, καὶ μάλιστα νὰ διατηρεῖ περισσότερη, παρ' ὅσην ἄλλοι, αὐτονομία στὸν κύκλο τῶν Δώδεκα Λόγων. Ἡ ἀλήθεια εἶναι πῶς ὁ ποιητής μένει στὸ Λόγο τοῦτο περισσότερο προσκολλημένος στὸ μυθικὸ του σύμβολο καὶ δσιερίζεται ἀπὸ τὴν ἔρευνα τοῦ Πασπάτη πλοῦτο ἠθογραφικῶν στοιχείων ἀλλ' ἀκριβῶς ὁ πλοῦτος αὐτός σὲ γραφικότητα ἀποτελεῖ καὶ ἓνα ἰδιόζον χαρακτηριστικὸ ποὺ τὸν ξεχωρίζει.

Τὸ πρῶτο μέρος τοῦ Λόγου, δεξιοτεχνικὴ παρουσίαση τῆς γυφτουριάς στὴν πολυποίκιλη ἐπιφάνειά της, ἀληθινὸ ὄργιο ζωγραφικῶν εἰκόνων καὶ πλαστικώτατη σκηνογραφία τοῦ περίφημου πανηγυριοῦ, θὰ μπορούσε νὰ μὴ ἐνδιαφέρει τὸ μέρος τοῦτο τῆς μελέτης, ὅπου δὲν ἐξετάζεται ἀκόμα ἡ παλαμικὴ ποιητικὴ ἀλλὰ συνεχίζεται ἡ ἐσωτερικὴ διερεύνηση τοῦ παλαμικοῦ τραγουδιοῦ. Ὡστόσο καὶ τὸ μέρος τοῦτο μᾶς ὑποχρεώνει σὲ μερικοὺς σταθμούς. Ἡ εἴσοδος τῶν πολυώνυμων κλάδων τῆς γύφτικης φυλῆς στὴν ἐχπληχτικὴ γιὰ τὴ ζωντάνια τῆς σκηνῆς, γίνεται μὲ ἐξαιρετικὴ καὶ παλμώδη παραστατικότητά. Ὁ Ποιητής μὲ σφριγηλὸ χέρι ἀπλώνει στὸν πίνακά του τὰ χρώματα ποὺ θαρρεῖς εἶναι ἀπὸ οὐσία ζεστῆς ζωῆς. Μαζὺ μὲ τὴν περιγραφή ποὺ εἶναι ἓνα δυναμικὸ κρᾶμα ἐπικῆς ἀφήγησης καὶ τοῦ παθητικώτερου λυρισμοῦ, ὁ Ποιητής ζητεῖ νὰ προβάλλῃ συνάμα καὶ τὴν ψυχὴ τῆς παραδολῆς αὐτῆς ἀνθρώπινης μάζας ποὺ ἔρχεται σὲ μιὰ γιορτὴ γιὰ νὰ διαδηλώσῃ τὴν ἀκατάλυτη — παρ' ὅτι διαμελισμένη καὶ σκορπισμένη—παρουσία της. Ὁ Παλαμᾶς παίρνοντας στὰ χέρια του τὸ ἠθογραφικὸ ὕλικό ποὺ τοῦ πρόσφερε ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα, τὸ μετουσιώνει σὲ δραματικὴ κίνηση καὶ σὲ λυρικὸ πάθος χωρὶς νὰ λησμονεῖ τὴν ἐπικὴ σύσταση τοῦ τραγουδιοῦ του. Ἡ εἰσαγωγὴ τῶν γύφτων γίνεται κατὰ κάποιον τρόπο ἀξιολογικὰ κλιμακωτῆ. Ἡ ἀξιολόγηση ἔχει κατώτατο σκαλοπάτι τῆς τὴν ἀπογύμνωση τῆς γύφτικης ράτσας ἀπ' ὅτι κυριώτατο καὶ θεμελιακώτερο συνιστᾷ τὴν ἀρετὴ τῆς γυφτουριάς, δηλαδή τὴν ἀπόλυτη κι ἀτιθάσσευτη ἐλευθερία, τὴν ὑφασμένη ἀπὸ τὴν ἀρνηση τῶν συστατικῶν ποὺ συνήθως συνθέτουν τὴ ζωὴ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ποὺ ὑπόκεινται σὲ νόμους, πειθαρχοῦν σὲ συνήθειες καὶ ρυθμίζουν τὴν ὑπαρξή τους σὲ κανόνες βίου τεθειμένους «ἐξ ὑπαρχῆς» καὶ γι αὐτὸν ἀκριβῶς τὸν λόγο στερημένους ἀπὸ τὸ ἀνυπόταχτο καὶ τρελλὸ ὄνειρο ποὺ ἐμπνέει τὴ γύφτικη φυλῆ.

Πρῶτοι, λοιπόν, παρουσιάζονται οἱ γύφτοι

...πού κρατήσαν
γιὰ μιὰ στιγμή τὸ πλάνεμά τους,
κι ἀποκουμπήσαν σὲ καλύβια
σκεπῆς ἐκεῖ ἕναν ἱακίο νάβρου

γύφτοι πού ξεπέσαν κι ἀρρίζωτοι ψευτορριζῶσαν καὶ συγγενέψαν μὲ τοὺς ξένους μὰ γι' αὐτὸ τοὺς ἀρνήθηκαν καὶ οἱ δικοὶ τοὺς καὶ «τοὺς μίσησαν...» Εἶναι οἱ γύφτοι οἱ καταφρονημένοι τῶν καταφρονημένων... Γιατὶ τοὺς ἔλειψε ἡ θεῖα Λευτεριά πού ἔχει τὴ δύναμη καὶ τὸ κακὸ ἀκόμα νὰ τὸ μεταμορφώνει σὲ πηγὴ ὁμορφιάς, ἔτσι καθὼς ζοῦνε μέσα στὸ μολεμένο ἀέρα, στίς πολιτεῖες καὶ στὰ χωριά:

Μπάσταρδοι, ψεῦτες, κλέφτες, πόρνοι·
κ' εἶναι ἡ κακία τους χωρὶς
φωτιὰ κι ἀνάστημα κι ἀέρα,
γιὰ χριστιανοί, γιὰ τοῦρκοι, ἄθεοι
καὶ ζοῦν ἐδῶ καὶ ζοῦν ἐκεῖ
καὶ παραδέρνουν πάντα, γύφτοι
καθιστικοί.

Εἶναι οἱ γύφτοι πού δὲν συγκρατοῦν ἀπὸ τὴν ἀρετὴ τῆς φυλῆς παρὰ κάποια, νερωμένη καὶ τούτη, συνείδηση τῆς γύφτικης καταγωγῆς τους. Ἡ κακία τους δὲν ἔχει τὴν πύρα πού μπορεῖ νὰ στηλώσει πανύψηλη γλώσσα φωτιᾶς. Ἡ περηφάνεια τους δὲν ἔχει τίποτε ἀπὸ τὸν ἐγωισμό τῆς ἀπειθαρχίας. Γύφτοι καθιστικοί... Εἶναι ἡ ἀμετάκλητη καταδίκη τους.

Κι ἀκολουθοῦν στὴν περιγραφή οἱ γύφτοι «στερνολείψανα μιᾶς ἀρχοντιᾶς πῶχει πεθάνει». Κι αὐτοὶ δὲν εἶναι ἐκεῖνοι πού ἦσαν. Κάποιες ματιές, κάποια σαλέματα, οἱ ἀστραφτερές ὄψεις τους στὸν ἥλιο πού φαντάζουν λεπίδες καλοακονισμένες δείχνουν πῶς δὲν λησμόνησαν ἀκόμη τὴν τέχνη νὰ ὀδηγοῦν καὶ νὰ προστάζουν. Εἶναι τ' ἀποσπόρια τῆς πλοῦσιας καὶ δυνατῆς γενιᾶς τῶν ἀρχηγῶν... Ὅστοςσο κι αὐτοὶ δὲν εἶναι παρὰ ὠχρὲς ἀναμνήσεις ἑνὸς παρελθόντος πῶχει πεθάνει καὶ τοῦτο ἀμετάκλητα. Ὁ Ποιητὴς μᾶς δίνει ὄλην τὴν ἔκταση αὐτοῦ τοῦ πικροῦ θανάτου μὲ τέσσερις στίχους:

καὶ σὰν ταφόπετρες φαντάζουν
τὰ μέτωπά τους καὶ θαμμένα
κάτω ἀπ' αὐτὲς ζωὲς καὶ τύχες,
νιάτα, καιροὶ μεγαλοσύνης.

Γενιά καὶ τούτη μολεμένη ἀπὸ τὸ ἀδυσώπητο πέρασμα τοῦ καιροῦ.

Ἔρχονται ὕστερα οἱ γύφτοι οἱ διαβασμένοι, οἱ σοφοὶ γύφτοι, οἱ χτυπημένοι ἀπὸ τὴν πέτρα τῆς μελέτης, «βυθισμένοι στ' ἀξήγητου τὸ ξήγημα», μαντευτάδες κι ἀστρολόγοι, γοητευτὲς καὶ μοιρογνώστες,

ὄνειροπαρμένοι παραμυθάδες... Τί δὲ φέρνουν... Ὀνειρα καὶ παραμύθια, μαῦρες θλιμμένες ἱστορίες καὶ τῶν πλανητῶν μιλήματα καὶ τῶν ἀστρῶν τὰ μυστικά. Αὐτοὶ μὲ τὴ σοφία καὶ μὲ τὴν πολυγλωσσία τους ἂν τὸ θέλανε θὰ μπορούσαν νὰ ριζώσουν σὲ κάθε τόπο καὶ σὲ κάθε γένος νὰ φαντάζουν καρδιές καὶ γνώμες νὰ ὑποτάξουν... Ξέρουν τὴ δύναμή τους μὰ ἔχουν καὶ τὴ δύναμη πού εἶναι ἡ πιὸ ἀκριβὴ ἀπ' ὅλες: νὰ μὴ θέλουν. Τίποτε δὲ θέλουν. Εἶναι οἱ μεγάλοι ἀκατάδεχτοι τῆς ζωῆς — γιὰτοὶ αὐτοὶ ἔχουν μέσα τους ἀγρυπνὴ τὴ συνείδηση τῆς γύφτικης φυλῆς.

Δὲ θέλουν, τίποτε δὲ θέλουν.
μονάχα θέλουν καὶ διαβαίνουν,
περήφανοι καὶ πεισματάρηδες,
ξένοι, γυμνοὶ καὶ ἀφωρισμένοι,
μὲ τὰ κοράκια, μὲ τὰ σύγνεφα,
καὶ μὲ τοὺς γερανοὺς τοὺς περατάρηδες·
δὲν εἶναι ἀνήμποροι. Εἶναι οἱ γύφτοι.

Ἐδῶ, καθὼς καταλαβαίνει ὁ ἀναγνώστης μπήκαμε σ' ἕναν κύκλο γύφτικης καθαρότητος πού μᾶς σιμώνει στὸ ἀνώτερο ἰδανικὸ τῆς γυφτουριάς: τὴν ἀλογάριαστη κι ἀπειθαρχητὴ λευτεριά. Ἡ σπατάλη τῆς δυνάμεις τους γίνεται μονάχα γιὰ τὸν ἑαυτὸ τους· τίποτε δὲ θέλουν· τὸ μόνο πού θέλουν εἶναι νὰ διαβαίνουν, περατάρηδες σὰν τοὺς γερανοὺς, ξένοι, περήφανοι καὶ πεισματάρηδες. Αὐτοὶ εἶναι οἱ γύφτοι.

Ὑστερα ἦρθαν οἱ γύφτοι πού θεμελιώσαν τὴ ζωὴ τους στὴν ἀσταμάτητη περιπλάνηση καὶ ἀκλουθᾶνε κάποτε τὰ σπῖτια τους πού τὰ σέρνουν βῶδια, σὰν μυστηριακὴ πομπὴ πρὸς τὴν ἀγνωστὴ μοῖρα.

Καὶ τώρα ἀκολουθοῦν στὴν περιγραφή οἱ ἀμάλαγοι καὶ οἱ ἀνόθευτοι ἀπὸ κάθε τι πού θὰ μπορούσε νὰ ψευτίσει τὴ ράτσα:

Νὰ καὶ οἱ Τουρκόγυφτοι, οἱ σκηνίτες
ἡ ἀμάλαγη, ἡ καθάρια γένα
Πάντα κι ἀπὸ παντοῦ διαβαίνουν,
μαῦρα σπαθόφτερ' ἀγριοπούλια
μέσ' στὰ παλάτια καὶ μέσα στὰ ἔρμα
κ' ἡ ἀσύντριφτη κρατᾶει ψυχὴ τους
ἀσκυφτὰ ὀλόγισσ' τὰ κυρμὰ τους,
καὶ τῆς ψυχῆς τους ἡ ἀγριάδα
μέσ' ἀπ' τὰ μαῦρα φωτερὰ τους
λυσσομανάει, κ' εἶν' ἀχαμνοὶ
καὶ χεροδύναμοι, ἀπ' ἀτσάλι
καὶ ἀπὸ κεντρί.

Χαρὰ οἱ χιονιές, χαρὰ ἡ βροχὴ,
καὶ πανηγύρι τὸ λισηύρι
τὸ πιὸ μεγάλο πανηγύρι
στὴ γυμνὴ γῆ, καθὼς σὲ βρίσκει
γυμνόνε ὁ Χάρος καὶ σὲ πνίγει,
κι ὁ θάνατος μέσα στὴν τέντα,
στὴν ἀνεμόδαρτη καὶ στὴ σκισμένη,
καθὼς χυμάει καὶ σὲ μαραίνει.

Ἔδωσα ὅλην αὐτὴ τὴν περικοπὴν γιατί νομίζω πὼς ὁ Ποιητὴς συγκεντρώνει σ' αὐτὴν τὰ κυριώτερα χαρακτηριστικὰ τῆς γύφτικης φυλῆς. Ἐδῶ φτάνει ἀνεβαίνοντάς ἢ ἀξιολογικὴ κλίμακα τῆς γύφτικης ράτσας. Αἰώνιοι περαστικοί, ἀσύντριπτη ψυχὴ, περιφρόνηση τῶν φυσικῶν στοιχείων, ἀκαταδεξιὰ τῆς ἀνεσης, ἀψηφισιὰ τοῦ θανάτου. Ὁ Ποιητὴς δὲ μνημονεύει τὴ λέξη Λευτεριά. Μᾶς δίνει ὅμως ὅλα τὰ συστατικά της. Ὁ καθαρὸς ἀπὸ κάθε ἐμβόλιμο καὶ παρασιτικὸ στοιχεῖο γύφτος δὲ νοιώθει τὸν ἑαυτὸ του νὰ δεσμεύεται ἀπὸ κανένα νόμο καὶ ἀπὸ καμμιά ὑποχώρηση σ' ὅ,τι ἐπιβάλλει στοὺς ἄλλους ἀνθρώπους ἢ ζωῆ.

Ἡ περιγραφή συνεχίζεται σὲ τόνον ἐλάσσονα. Ὁ Ποιητὴς, πλουτισμένος ἀπὸ τὰ στοιχεῖα ποῦ τοῦ παρέχει ἡ ἱστορικὴ ἔρευνα, δίνει ἕναν πολὺχρωμο πίνακα τῶν γενῶν τῆς γυφτουριάς ποῦ κατακλύζουν τὸ «ἀπλόχωρο λιβάδι, κοντὰ στοῦ Ρωμανοῦ τὴν πύλη» ὅπου τὸ πανηγύρι τῆς Κακκάβας. Κάθε γύφτικο ἐπάγγελμα καὶ κάθε γύφτικη πονηριά, ὅλο τὸ πολυσπόριασμα τῆς ράτσας μαζεύτηκε ἐκεῖ πέρα, ὅπως τὸ θέλει ἡ παράδοσή τους καὶ ἡ κρυμμένη σὲ κάθε γύφτικη ψυχὴ λαχτάρα. Τελευταίους καὶ μὲ κάποια φανερὴ συμπάθεια περιγράφει ὁ Ποιητὴς τοὺς καλλιτέχνες γύφτους, αὐτοὺς ποῦ λογαριάζονται γιὰ πλάστες μεγάλοι:

ποῦ εἶναι τὰ ἔργα τους ἀπὸ ἦχο
κι ἀπὸ ρυθμὸ κι ἀπ' ὄνειρο εἶναι.

Εἶναι οἱ γύφτοι ποῦ μπορεῖ νὰ περνοῦν ἀπὸ χώρα σὲ χώρα καὶ νὰ ξεχνᾶνε ὡς καὶ τὴ γλῶσσα τους γιατί κι αὐτὴν ἀκόμα τὴν ἀλλάζουνε ὅπως ἀλλάζουν τὰ ραβδιά τους...

Κ' ἕνα μονάχα δὲν ἀλλάζουν,
κ' ἕνα ὁ καρπὸς τῆς ἀμοιριᾶς τους,
κ' ἕνα τῆς ἀκαρδῆς καρδιᾶς τους
τὸ πλάσμα. Πλάσμα ἐσὺ ἀπὸ ἦχο,
πλάσμα ρυθμοῦ καὶ πλάσμα ὄνειρου,
ἐσ' εἶσαι ἢ γλῶσσα τους ἢ μία
κ' ἢ ἀσάλευτη κ' ἢ μυστικὴ.
Κ' ἦρθαν κ' οἱ γύφτοι οἱ μουσικοί.

Τώρα ἡ πλούσια εἰκόνα θὰ συμπληρωθῆ μὲ τὸ γυναικεῖο στοιχεῖο. Μὰ θὰ συμπληρωθῆ συνάμα καὶ μὲ ὅ,τι ἔλειψε ὡς τὴν ὥρα ἀπὸ τὴν περιγραφή: μὲ τὸ τρικύμισμα τῆς λαγγελίας ποῦ θ' ἀναδοθῆ ἀπὸ τὸν ξέφρενο χορὸ, μέσα στὴν ξαναμένην ἀπὸ μύριους πόθους ἀτμόσφαιρα τοῦ Μᾶη, μέσα στὸ ἄρωμα τῶν λουλουδιῶν, στὸν ὄργιασμό τοῦ χρώματος καὶ στῶν ἤχων τὴν ἀνατριχίλα.

Οἱ γύφτισες τραγουδᾶνε καὶ καλοῦν τοὺς γύφτους στὸ τρίμερο ὄργιο. Εἶναι, καθὼς λέει τὸ τραγούδι καὶ καθὼς εἶναι παραδομένο ἀπὸ τὰ χρονικά τῆς γύφτικης

ζωῆς, «ἡ μονάκριβη γιορτὴ» τους. Εἶναι καὶ κατὰ κάποιον τρόπο ἡ πατρίδα τους τὸ πανηγύρι τοῦτο γιατί μέσα στὸ ἑξαλλομεθύσι τους, μέσα στὴν ἀποχαλίνωσή τους, στὸν διονυσιασμό τους βρίσκουν τὴν ἀληθινὴ τους φύση. Παντοῦ, ἀπ' ὅπου διαβαίνουν, εἶναι οἱ ξένοι καὶ οἱ περατάρηδες, οἱ ἀποδιωγμένοι καὶ καταφρονημένοι—ἐδῶ βρίσκονται μέσα σὲ μιὰ κοινωνία, ἔστω προσωρινή, κοινωνία ποῦ πρόκειται νὰ διαλυθῆ μετὰ τὸ τρίμερο πανηγύρι γιατί ὅλα τὰ μέλη της δὲν ἔχουνε διόλου τὴ διάθεση νὰ πειθαρχήσουν στοὺς νόμους καὶ τοὺς κανόνες ἐκείνους ποῦ προϋποθέτουν τὴν ὁμαδικὴ συμβίωση. Ἡ ἐλεύθερη φύση τοῦ Γύφτου δὲν μπορεῖ νὰ τιθασσευτῆ μὲ κανένα κοινωνικὸ περιορισμό. Ὁ Γύφτος ἀποβλέπει σὲ μιὰν ἰδανικὴν κοινωνία ποῦ δὲν εἶναι τοῦ κόσμου τούτου. Ἐχει βαθεῖα συνείδηση τῆς ἀξίας τῆς συντροφικῆς ζωῆς καὶ γιὰ τοῦτο δὲν τὰ ταιριάζει μὲ τὴ συντροφιά, μᾶς εἶπε ὁ Ποιητὴς στὸν πρόλογό του. Τ' ὅτι ἡ στάση τοῦ Γύφτου εἶναι καθαρὰ ἀρνητικὴ τῆς κοινωνίας τοῦ καιροῦ του—καὶ σὲ τοῦτο εἶναι μιὰ πιστὴ ἀντανάκλαση τῶν μύχιων συναισθημάτων τοῦ Παλαμᾶ στὰ χρόνια ἐκεῖνα τῆς δεξύτατης διάστασής του μὲ τὸ κοινωνικὸ του περιβάλλον—δὲν νομίζω νὰ χωρεῖ συζήτηση. Ὅμως ἀδίκῃ ὁ ἀναγνώστης θὰ θελήσῃ νὰ ἰδῆ μὲς ἀπὸ τὴν ἀρνητικὴν στάση τοῦ Γύφτου τὰ θετικά, τὰ οἰκοδομητικὰ στοιχεῖα τῆς νέας κοινωνίας. Ἡ ἀρνήσή του δὲ θεμελιώνεται σὲ μιὰ σταθερὴ θεωρία ζωῆς κοινωνικῆς. Ὁ Ποιητὴς δὲν ἔχει ἀφομοιώσει μέσα του μιὰν ἀξία κοινωνικοῦ βίου ποῦ θὰ ἀποτελέσῃ τὴ σύνθεση τῶν ἀντιρρήσεων του κατὰ τῆς κοινωνίας τοῦ καιροῦ του. Ὁ Παλαμᾶς βρίσκεται στὴν περίοδο τοῦ ἀνεξέτιαστου ἀγώνα κατὰ τοῦ ὑπάρχοντος πολιτικοκοινωνικοῦ καθεστώτος χωρὶς νὰ ἔχει προσχωρήσει σὲ καμμιά κοινωνικὴ θεωρία. Μάχεται καὶ βάλλει κατὰ τῆς κοινωνίας, ἀλλ' ἀπὸ ἐποπτικὴ περιωπή. Ὅταν μᾶς λέει ἀόριστα πὼς ὁ Γύφτος του εἶναι τύπος κοινωνικός δὲν μᾶς ὑποδεικνύει τὸ περίγραμμα τῆς ἰδανικῆς αὐτῆς πολιτείας ὅπου θὰ τὸν ἠθελε πολίτη. Καὶ θὰ ἦταν ἀδύνατο νὰ ἦταν ἀλλοιῶς. Ἡ ἐποχὴ του δὲν ἦταν ἐποχὴ τῶν συνθετικῶν ἡραματισμῶν. Ὁ Ποιητὴς ἔμεινε γκρεμιστῆς—καὶ χτίστης μὲ τὴν ἀράδα, μᾶς ἐξηγεῖ. Ἀλλὰ δὲν χτίζει σὲ θεμέλια σταθερά, οἰκοδόμημα μὲ σταθερὰ περιγράμματα. Χτίζει χίμαιρες ρευστῆς ὄσο καὶ τὰ ρευστὰ ἐκεῖνα σχήματα ποῦ δυναστεύουν καὶ πυρπολοῦν τὴ φαντασία τοῦ Γύφτου. Ὁ ἥρωας τοῦ Παλαμᾶ εἶναι ἕνας ἐνθουσιώδης ἀρνητῆς· δὲν εἶναι μαζί κ' ἕνας ἐνθουσιώδης πλάστης.

Ἡ κοινωνικότητα τοῦ Γύφτου θὰ τεθῆ σὲ ἀποφασιστικὴ δοκιμασία στὸ δεύτερο μέρος τοῦ Λόγου. Ἐκεῖ ποῦ ἔρχεται ὁ Ἀποκρισάρης τοῦ βασιλεῖα τοῦ Βυζαντίου—

ἡ μυθική ὑπόθεση, καθὼς εἶπαμε, πισωδροδρομίζει στὰ πρὶν τὴν ἄλωση χρόνια— γιὰ νὰ προτείνῃ στοὺς Γύφτους μιὰ πατρίδα. Σώνει πιά τὸ πλάνημα κι ὁ παραδαρμός, τοὺς λέει ὁ μαντάτορας τοῦ βασιληᾶ. Γιὰ τοὺς ἀνθρώπους τοὺς συνηθισμένους σὲ μιὰ τάξη κοινωνική, ὁ πλανητικός βίος τῶν Γύφτων τοὺς φαίνεται μαρτυρική μοῖρα καὶ βασιανιστικό παράδαρμα. Τοὺς προτείνει τὴν καρδιά τοῦ Μοριᾶ, τὴ Λακοδαιμονιά...

Σὺρ' ἐκεῖ καὶ χτίσε τὸ Γυφτοκάστρο,
τὸ προστάζει ὁ βασιληᾶς,
κι ἀναπάψου μέσ' στὸν κόρφο μιᾶς πατρίδας
καὶ στὸν ἴσκιό μιᾶς φωλιάς.

Κι ἂν καμιὰ φορά τὴν τραβάει τοῦ πολέμου ἡ ὄρμη, ἄς ἀρματωθῇ μὲ τὸ σφυρί της κι ἄς ἔρθῃ νὰ πολεμήσῃ κι αὐτὴ κάτω ἀπὸ τὸ λάβαρο τοῦ ρήγα της, «κι' ἀποκάτου ἀπὸ νόμο»... Ὁ Ἀποκρισάρης τοῦ βασιληᾶ ἔρχεται, δηλαδή, νὰ προτείνῃ στὴ Γυφτουριά, Πατρίδα, Νόμο, Ἰδανικό.

Μὰ δὲν πρόφτασε ν' ἀποσώσῃ τὸ λόγο του ὁ Ἀποκρισάρης «κι ἀπὸ τὸ ψῆλος ἄλλης πέτρας», ὁ Γύφτος σηκώνεται γιὰ νὰ μιλήσῃ στ' ἀδέρφια του: Ἡ ψυχολογική του κατάσταση μᾶς περιγράφεται στοὺς ἔξη αὐτοὺς στίχους:

Μεσα μου ὁ θυμὸς εἶναι σὰν ἕρνιο,
καὶ οἱ θάλασσα εἶν' ὁ λογισμὸς·
δὲν κρατιέται μέσα μου ἕνας κόσμος
ἀπ' τῶν περασμένων τὰ ὄνειρα
κι ἀπὸ τοῦ μελλόμενου τὰ ὄραματα
μεστὸς κόσμος μυστικός.

Προαισθάνεται κανεὶς ἀμέσως ὅτι ἡ φωνὴ τοῦ Γύφτου θὰ εἶναι ἡ συνισταμένη τοῦ παρελθόντος καὶ τοῦ μέλλοντος τῆς φυλῆς του. Αὐτὸ τὸ παρελθὸν εἶναι ἡ κληρονομημένη πείρα, τὸ μέλλον εἶναι ὁ δραματισμὸς τοῦ Ἰδανικοῦ. Ἐχει, λοιπόν, ὁ Γύφτος Ἰδανικά καὶ τὰ πιστεύει γιὰ νὰ τὰ χρησιμοποιεῖ σὰν ἔρεισμα στὸ κήρυγμά του! Τὸ πρῶτο ἐξάστιχο περιέχει ὅλη τὴν ἠθική αἰτιολογία τοῦ κηρύγματος:

— Γύφτε λαέ, ἀκουσέ με· τὸ πρωτόσταλτο εἶμαι
σημάδι ἀπὸ τὴν πλάση ποὺ θάρθη,
κ' ἔστερα ἀπὸ ποιοὺς καιροὺς καὶ χρόνια πρῶα!
Ἔνας ἐγὼ καὶ ζῶ γιὰ χίλιους.
Γύφτε λαέ, ἀκουδέ με, δὲ σοῦ μίλησε
προφήτης σου ποτέ σὰν τὴ δική μου γλῶσσα.

«Ὁ Γύφτος, τύπος τῆς φυλῆς του διαλεχτός, μποροῦσε νὰ κράξῃ σὰν τὸν Ἡράκλειτο εἰς ἔμοι χίλιοι» — γράφει ὁ Παλαμᾶς στὸν πρόλογό του¹. «Τώρα ποὺ ἀντιμετωπίζει ἡ γυφτουριά ἕνα σοβαρὸν δι-

1. Β' ἔκδ. σελ. 15.

λημμα εἰς τὴν ἱστορίαν της, τώρα αισθάνεται ὅτι δὲν εἶναι μόνον τὸ ἄτομον ποὺ ξεχωρίζει μέσ' ἀπὸ τοὺς ἄλλους ὄλους. Εἶναι τὸ ἄτομον ποὺ περιέχει ὄλους τοὺς ἄλλους, τοὺς ζωντανούς καὶ τοὺς νεκρούς καὶ ἐκείνους ποὺ θὰ γεννηθοῦν ἀκόμη.» Ὅχι ἕνα ἄτομον, μιὰ φυλὴ ὀλόκληρος εἰς ὅτι ἔχει οὐσιαστικώτερον εἰς τὴν ζωντανήν, τὴν βιολογικήν της παράδοσιν, ὀμιλεῖ τῶρ' ἀπὸ τὸ στόμα τοῦ Γύφτου». Αὐτὰ εἶναι λόγια τοῦ Συκουτρῆ¹ καὶ καταλαβαίνει κανεὶς πὼς εἶναι λόγια σωστά. Ὅμως σὰν πολὺ νὰ στενεύει τὴν ἔκτασιν τοῦ κηρύγματος τοῦ Γύφτου ὁ ἴδιος ὁ ἔρμηνευτὴς ὅταν τονίζει πὼς ἐδῶ ὁ Γύφτος μιλεῖ περισσότερο ἀπὸ κάθε ἄλλη φορά σὰν Γύφτος, ἐκπρόσωπος ὀλόκληρης τῆς φυλῆς του. Ὁ Ποιητὴς, ἂν δὲν λησμονεῖ τὴ φυλετικὴ καταγωγὴ τοῦ ἥρωά του, δὲν παραβλέπει συνάμα πὼς ὁ Γύφτος εἶναι κ' κ' ἕνα προσωπεῖο μιᾶς ἀπὸ τίς πολλὰς του ψυχῆς, πὼς μὲ τὸν Γύφτο κ' ἐδῶ κι ἄλλοῦ καὶ παντοῦ μέσα στὸ τραγούδι τοῦτο ὅπως σ' ὀλόκληρην τὴν ποίησίν του, θέλει νὰ ξεχύσῃ τίς λαχτάρεις του τίς διανοητικές, πὼς κάποτε-κάποτε «πρόφαση κ' ἀφορμὴ εἶναι ὁ Γύφτος», καὶ πὼς πάντοτε, κάτω ἀπὸ ὅποιον ντύμα καὶ ὅποιον μορφήν ὁ ποιητὴς τὸν ἑαυτοῦ του τραγουδεῖ ποὺ «κλείνει μέσα του τοὺς πόθους καὶ τὰ ρωτήματα τοῦ παντοῦ ἀνθρώπου»²... Ἄν θελήσουμε ν' ἀντικειμενικοποιήσουμε ἐντελῶς τὸν Γύφτο καὶ τοῦ ἀφαιρέσουμε κάθε ψυχικὴ καὶ ἰδεολογικὴ συγγένεια μὲ τὸν Ποιητὴ, ἂν ζητήσουμε νὰ τὸν ἰδοῦμε σὰν ἥρωα ἱστορικό, τοποθετημένο δηλαδή σὲ κάποια στιγμή τῆς φυλετικῆς του ἱστορίας, μὲ ἐνδιαφέροντα ἐντελῶς δικὰ του καὶ μὲ ψυχολογία ἀποκλειστικὰ ρασιιστική, καὶ ἀποκόψουμε κάθε προέκτασιν ποὺ θὰ μποροῦσε νὰ φτάσῃ ἴσαμ' ἐμᾶς, ὁ ἥρωας ἀποκεντρώνεται, ἀπομονώνεται, καὶ στὸ τέλος μένει μακριὰ ἀπὸ τὴν ἰδεολογικὴ ταραχὴ μας. Ὁ χαρακτήρας τοῦ Γύφτου εἶναι δίσημος. Εἶναι ὁ Γύφτος μὰ καὶ ὁ Ποιητὴς μαζί. Σὰν Γύφτος πειθαρχεῖ, αὐτὸς ὁ ἀτιθάσσευτος κ' ἀπειθάρχητος, στὸ φυλετικὸ του ἔνστιχτο, ὅμως αὐτὴ τὴν ἀπειθαρχία καὶ τὴν αὐτεξουσιότητα τοῦ βουλευτικοῦ τὴν ἐκμεταλλεύεται ὁ Ποιητὴς γιὰ νὰ ὑποδηλώσῃ τὴ δική του ἀντίθεσιν στὰ κοινωνικά παραδεγμένα. Μέσα στὸ μέγεθος τῆς ἀπόλυτης ἄρνησης βρίσκει χῶρον καὶ κρύβεται ἡ σχετικὴ ἄρνησις ὅπως κάποτε μέσα στίς διαστάσεις τοῦ ἀπόλυτου μηδενισμοῦ μπορεῖ νὰ χωρέσῃ ἀπλῶς ἡ ἀνατροπὴ ἢ ἡ ἰδεολογικὴ ἀντίθεσις πρὸς ὠρισμένη καθεστωτικὴ πολιτικὴ ἢ κοινωνικὴ μορφή.

1. Ὁπου συνήθως παραπέμπω, σελ. 493.

2. Δὲν μὲ κουράζουν οἱ ἐπαναλήψεις ὅταν πρόθεσή μου εἶναι νὰ προφυλάξω τὸν ἀναγνώστη ἀπὸ κάθε παρανόησιν.

(Συνεχίζεται)

ΑἴΜ. ΧΟΥΡΜΟΥΖΙΟΣ